

Корн Софія Вадимівна,

ORCID <https://orcid.org/0009-0008-0711-1842>,

магістерка, асистентка,

катедра історії,

факультет гуманітарних наук,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,

Київ, Україна

e-mail: mudra.kukurudza@gmail.com

Прийменник із у юдео-слов'янській мові «Сефер га-хешек» Гіллеля Бааль Шема

«Сефер га-хешек» Гіллеля Бааль Шема – рукописна книга чар і ліків із українських земель 1730-х рр., що нині зберігається у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Книга написана переважно гебрейською, але є й пам'яткою східної юдео-слов'янської мови. Однією з особливостей слов'янської мови «Сефер га-хешек» є нетипове для навколишніх слов'янських діалектів уживання прийменника *יְחַלְחַל* (із), а саме його значення й поєднання з відмінками.

Ключові слова: Сефер га-хешек, Гіллель Бааль Шем, східна юдео-слов'янська мова, їдиш, XVIII ст., прийменник, відділ фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

«Сефер га-хешек» (у перекладі українською – «Книга бажання») (Відділ фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, фонд 321, опис 5, од. зб. 40) – рукописна книга чар і ліків, написана мандрівним *бааль шемом* (практичним кабалістом, цілителем) Гіллелем близько 1730-х років. Мандрував Гіллель переважно Галичиною, Волинню, Підляшшям. Основна мова «Сефер га-хешек» – гебрейська, проте часто трапляються замовляння їдишем і юдео-слов'янською.

Юдео-слов'янську мову (далі – ЮС), яку євреї називали ханаанською, поділяють на західну, у Богемії та Моравії, та східну, на Русі. Попри те, що ашкенази з'явилися на Русі вже на початку XIII століття, місцеві євреї не відразу асимілювалися й перейшли на їхню мову – їдиш. Ще в XVII столітті були євреї, які спілкувалися ЮС. Східна ЮС досліджена значно менше за західну через нестачу джерел. «Сефер га-хешек» – пізнє, але досить велике й важливе джерело для дослідження цієї мови.

«Сефер га-хешек» використовує численні джерела, не всі з яких відомі. Неєврейське джерело наразі знайдено лише одне, його дублюють інші джерела, і воно не пов'язано з замовляннями ЮС. Натомість більшість замовлянь ЮС – на арк. 362а-368а, у розділі без вступу, вказаного джерела, зв'язку з попереднім і наступним текстом. Цей розділ цілком складається з замовлянь ЮС, подекуди прокоментованих гебрейською. Можна припустити, що замовляння на арк. 362а-368а походять із одного джерела, а решта – з інших. Проте всі мовні особливості, які є в інших замовляннях, є також і на арк. 362а-368а. Отже, помилки, нерегулярності, риси різних діалектів свідчать не про різне походження замовлянь, а про спільний для всіх або якихось із них діалект.

ЮС «*Сефер га-хешек*» притаманні польські та східнослов'янські риси; риси, притаманні західній ЮС та їдишу; риси, притаманні мовам, утвореним внаслідок контакту. У цьому дослідженні розглянуто особливості граматичної ролі прийменника $\text{וְיִזְ$ \ יִזְ (*із*) та відмінків, яких він вимагає.

У східнослов'янських і польській мові прийменник *із* (і його варіанти й відповідники) є результатом злиття псл. **szъn*, що вимагає орудного відмінка й указує на спільність із предметом; і псл. **iz*, що вимагає родового відмінка й указує на напрямок назовні з предмета. У сучасних мовах *із* має багато варіантів (укр. *з, із, зі, зо*; бр. *з, с, са*; пл. *z, ze*), і всі вони вживаються з обома відмінками й мають обидві групи значень.

«*Сефер га-хешек*» використовує варіант יִזְ /*iz*/ із одним винятком – וְיִזְ /*is*/, що є результатом асиміляції: וְיִזְ /*is* tsim/ < */*iz* tsim/.

У більшості випадків *із* ужито з очікуваним відмінком, але є помилки, що вказують на особливості мовлення Гіллеля, його оточення чи безпосередніх джерел. У кількох випадках *із* ужито з відмінком, що не відповідає його значенню:

מאצני באזע אבראן מנע איז מאייע זאנע אי דזיצי אי איז מאייד וויסטקיד זיליד

Сильний Боже, борони мене з *моєї *жінки, *діти і з *моїх *усіх *жилах...

Форми מאייע זאנע /zone/ можна було б пояснити редукцією флексії, характерної для польської мови, - z moją żoną. Проте דזיצי /dzetsi/ – у родовому відмінку, як пол. р. в. мн. dzieci (пор. пол. ор. в. мн. dziećmi). Також як родовий відмінок можна тлумачити מאייד וויסטקיד /mojix vsitkix/ - пол. moich wszystkich. זיליד /zilex/ – у місцевому відмінку, імовірно, через схожість флексій у מאייד וויסטקיד זיליד. Отже, там, де контекст передбачає орудний відмінок (з *моєю жінкою, дітьми і з моїми всіма жилами*), ужито родовий, а через формальну подібність – і місцевий відмінок.

איז מאצנים באזעם אי זיווים באזעם צינוי

... із сильним Божим і живим Божим *чину...

Тут צינוי /tsinu/ в родовому відмінку не узгоджується з прикметниками מאצנים /motsnim/, באזעם /bozem/ і זיווים /zivim/ в орудному відмінку.

У деяких випадках *із* вжито ні з родовим, ні з орудним, ні з формально подібним на жоден із них відмінком.

וואוהאדי איז טעבאלатע

Виходь із *те *болото...

איז מאיאי גלאווי איז וויטקיד צטירי שטראני גלאווי

... із моєї голови, із усіх *чотири *сторони голови...

טשערווארניך קרעב באלа נע פיט איז פאלצי איז פазורי וואו האדי

... червоної крові було не пити з пальця / *пальці, із пазуря / *пазурі виходь...

פאלצי /paltsi/ або /paltse/ й פазורי /pazuri/ або /pazure/ можна тлумачити як родовий відмінок однини (укр. *пальця, пазуря*), де голосний флексії зазнав характерної для ЮС і їдишу редукції кінцевих ненаголошених голосних. Проте іменники на позначення пальців і пазурів зазвичай вживаються в множині, а в попередньому

прикладі в подібній ситуації ' /i/ є флексією називного відмінка множини – צטירי – שטראני /tstiri stroni/, *чотири сторони*. Це свідчить на користь цього прикладу як ілюстрації називного відмінка з прийменником *із*.

Прийменник *із* добре ілюструє занепад системи відмінювання в ЮС «*Сефер га-хешек*». Значення відмінків утрачено. Їхні форми також зникають, але ще не зникли остаточно, що видно з виражених флексій родового й місцевого відмінків замість орудного. Спрощення граматичної системи характерне для мов, що виникли в результаті контакту дорослих мовців. Окрім того, у східному їдиші збереглися три відмінки, не зберігся ні родовий, ні орудний, усі прийменники незалежно від значення вимагають давального, а іменники втратили відмінкові флексії. Граматична структура їдишу могла вплинути на спрощену систему відмінювання ЮС.

У деяких випадках *із* ужито в не характерних для слов'янських мов, але характерних для їдишу значеннях. Для ілюстрації приклади перекладено їдишем, відповідники *із*, מִיט і מִן, виділено.

із ужито на позначення інструментального зв'язку, наприклад, у таких випадках:

• איז זלאטאם אי איז סרעבראם וואו קינלא

... *із золотом і *із сріблом вишивала...

זי פלעגט אויסנייען מיט גאלד און מיט זילבער...

• קאנטעטויא איז סוואיימי פאזנאחצמי ... קאנטעטויא איש צים מאם...

... контентую *із своїми нігтями... контентую, *із чим маю...

איך באפרידיק [דיך] מיט מינע נעגל... איך באפרידיק [דיך] מיט וואס איך האב

із ужито на позначення приналежності в таких випадках:

• וואлаסי איז גאלауוי

волосся *з голови (на голові)

די האר פונעם קאפ

• קасצי איז וושיטקא צאלа

кості *з усього тіла (в усьому тілі)

די ביינער פונעם גאנצן גוף

Один раз *із* ужито на позначення заперечення:

נע בענדזא נײַ ניגדזיא אײַז פארוואנײַ

Не буде зовсім ніде *із хованиць (хованиця – слов'янська домашня чортиця (чоловічий відповідник – хованець)).

У цьому випадку немає їдишського відповідника. Проте вплив їдишу можна простежити. Оскільки їдишська система відмінювання недостатньо розвинена, щоб самостійно виражати велику кількість значень, цю роль виконують прийменники. Мові «*Сефер га-хешек*» у цьому випадку також не вистачає відмінка, щоб позначити заперечення, вона також звертається до прийменника. Це є результатом і впливу їдишу, і занепаду системи відмінювання.

Роль прийменника *із* у ЮС «*Сефер га-хешек*» відрізняється від навколишніх слов'янських мов. По-перше, плутаються два відмінки, яких вимагає *із*, а може не бути жодного з них. По-друге, *із* має нехарактерні для слов'янських мов функції. Деякі з них характерні для їдишу, деякі – компенсують семантичну неповноцінність системи відмінювання. Це вказує на занепад ЮС системи відмінювання під впливом їдишу та як характерну рису мов, що утворилися внаслідок контакту дорослих мовців.

Sofia Korn,

ORCID <https://orcid.org/0009-0008-0711-1842>,

Master, Assistant,

History Department,

Faculty of Humanities,

National University of Kyiv-Mohyla Academy,

Kyiv, Ukraine

e-mail: mudra.kukurudza@gmail.com

The Preposition *із* in the Judeo-Slavic of *Sefer ha-Heshek* by Hillel Baal Shem

Sefer ha-Heshek by Hillel Baal Shem is manuscript charm and remedy book from the territory of Ukraine written in the 1730-s which is now preserved in Vernadskyi

National Library of Ukraine. The book is mostly in Hebrew, but it also attests Eastern Judeo-Slavic. One of the features of the Slavic of *Sefer ha-Heshek* is its use of the preposition זיז /iz/ (*from, out of, or with*) diverging from the surrounding Slavic dialects, namely its meaning and the cases it governs.

Keywords: Sefer ha-Heshek, Hillel Baal Shem, Eastern Judeo-Slavic, Yiddish, the 18th century, pronoun, Judaica Department of the Institute of Manuscript of the Vernadskyi National Library of Ukraine.